

افشاریه و زندیه

● ظهور سرداری از ایل افشار

پس از سقوط اصفهان به دست افغانان و قتل شاه سلطان حسین صفوی، اوضاع ایران کاملاً آشفته شد. نیروهای نظامی روسیه قسمت‌هایی از مناطق شمالی و ارتش عثمانی بخش‌هایی از غرب و شمال غرب ایران را اشغال کردند. جزایر و سواحل جنوبی ایران نیز مورد تجاوز

صحنه یکی از جنگ‌های نادر با دشمنان

و غارت برخی قبایل عرب قرار گرفت. در داخل کشور نیز تعدادی از حاکمان و سران قبایل مدعی استقلال شدند. ایران به شدت در معرض بی‌ثباتی، هرج و مرج و خطر تجزیه قرار گرفت. تهماسب دوم، شاهزاده صفوی، تلاش کرد با جمع‌آوری نیرو، شورشیان افغان را از پایتخت بیرون براند. او حتی از حکومت‌های عثمانی و روسیه نیز تقاضای کمک کرد اما نتیجه نگرفت تا اینکه سرداری از ایل افشار^۱ به نام نادر به او پیوست. این سردار جسور و شجاع افشاری، طی چندین جنگ، افغان‌ها را شکست داد و متواری کرد. (جزئیات لشکرکشی‌های نادر را به دقت بر روی نقشه ملاحظه کنید.) پس از آن، نادر به عنوان فرمانده سپاه سرگرم بیرون راندن دیگر اشغالگران از ایران شد. روس‌ها پیش از برخورد نظامی، نواحی اشغالی را ترک کردند و حتی نادر را در جنگ با عثمانی یاری دادند، اما خصومت و جنگ با امپراتوری عثمانی تا سال‌ها ادامه یافت.

نادر بر تخت سلطنت

نادر پس از مدتی، تهماسب دوم را که مدعی جانشینی پدرش شاه سلطان حسین بود، به بهانه

۱- ایل افشار آن زمان در منطقه ایبورد در شمال خراسان مستقر بود.

شکست از امپراتوری عثمانی، برکنار و شاهزاده خردسال دیگری از خاندان صفوی را به جای او نشاند. نادر، سرانجام بزرگان کشور را به تشکیل شورایی فراخواند و این شورا او را به پادشاهی ایران برگزید.

در نتیجه رشادت و اقدامات نظامی نادر، سرزمین مایکپارچگی و وحدت خود را حفظ کرد. او بحرین، قندهار، خوارزم و بخارا را از دست مدعیان خارج کرد و این مناطق را به قلمرو ایران بازگرداند. در جنگ‌های خارجی، نادر موفق به فتح هند و تصرف دهلی شد. پادشاه هند پس از این شکست، جواهرات گرانبهای زیادی از جمله الماس‌های «دریای نور» و «کوه نور» را تقدیم نادر شاه کرد.

افشاریان پس از نادرشاه

پس از آنکه نادر توسط تعدادی از سردارانش به قتل رسید، دوباره اوضاع ایران آشفته شد. مدعیان متعددی سر برآوردند و هر کدام بر بخشی از ایران تسلط یافتند. از میراث نادر، فقط خراسان به شاهرخ، نوه نایب‌ای او رسید. شاهرخ تا هنگامی که توسط آقا محمدخان قاجار برکنار شد، در مشهد حکومت می‌کرد.

کاخ خورشید، متعلق به دوره افشاریان، واقع در کلات مشهد

زندیان بر مسند قدرت

در اوضاع و احوال آشفته و ناآرام بعد از نادر که سران ایلات مختلف مشغول جنگ قدرت بودند، کریم خان، رئیس ایل زند، بر دیگر رقیبان پیروز شد. او بیشتر نواحی جنوب، مرکز، شمال و غرب ایران را تحت تسلط خود درآورد و شیراز را به پایتختی برگزید. کریم خان به منظور اینکه نشان دهد فقط خدمتگزار مردم است، به جای عنوان پادشاه، لقب وکیل الرعایا را برای خود برگزید. او برای صلح و آرامش اهمیت زیادی قائل بود و در دوران حکومت خویش، تا حد امکان کوشید از ادامه دشمنی و جنگ جلوگیری کند.

جانشینان کریم خان

پس از مرگ کریم خان، افراد خاندان او بر سر قدرت با یکدیگر به ستیز پرداختند. درگیری‌های جانشینان کریم خان، به آقا محمدخان فرصت داد تا ایل قاجار را برای پیروزی برزنده و دست‌یابی

به حکومت بسیج کند. سرانجام با شکست و قتل **لطفعلی خان**، آخرین فرمانروای زندیه به دست آقا محمدخان، حکومت زندیان به پایان رسید.

● **اوضاع اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوران افشاریه و زندیه**

وقوع جنگ‌های داخلی و خارجی از هنگام تصرف اصفهان توسط افغان‌ها تا پایان حکومت زندیان، زندگی را بر مردم ایران تیره و تلخ کرده بود. شرایط جنگی و بی‌ثبات کشور، موجب بروز مشکلات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی متعددی شد. فعالیت‌های کشاورزی، دامداری و تجارت دچار رکود شد. میزان مالیات و عوارض برای تأمین هزینه‌های جنگ افزایش پیدا کرد. بسیاری از دانشمندان و علما به دلیل آزار و اذیت افغانان و بی‌اعتنایی و بدرفتاری نادرشاه نسبت به آنان، به کربلا و نجف مهاجرت کردند و در نتیجه، مدارس و حوزه‌های علمیه متعددی تعطیل شد. البته در عصر کریم‌خان به سبب برقراری نسبی امنیت و آرامش، زندگی اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی دوباره رونق گرفت و بناهای مهمی از جمله بازار و مسجد وکیل در شیراز ساخته شد.

شیراز - بازار وکیل

- ۱- جاهای خالی را با کلمات مناسب کامل کنید.
 الف) کریم خان زند به جای عنوان پادشاه، لقب را برای خود برگزید.
 ب) شهر پایتخت حکومت زندیه بود.
 ۲- اوضاع سیاسی ایران را بعد از تصرف اصفهان به دست افغان‌ها شرح دهید.

- ۳- نادر چگونه به سلطنت رسید؟
 ۴- چرا اوضاع اجتماعی و اقتصادی ایران در دوران افشاریه نابسامان بود؟
 ۵- گزینه‌های مرتبط را به هم وصل کنید.

– فتح هندوستان	– لطفعلی خان زند
– مؤسس حکومت زندیه	– نادر شاه افشار
– آخرین فرمانروای زندیه	– کریم خان زند
	– شاهرخ افشار

فعالیت تکمیلی

– موقعیت و اوضاع سیاسی – نظامی ایران در دوران افشاریه و زندیه را با دوران صفویه مقایسه کنید.

.....

.....

.....

اروپا در قرون جدید

پس از قرون وسطی^۱ دوره تازه‌ای در تاریخ اروپا پدید آمد که به «قرون جدید» معروف است. از حدود سال ۱۵۰۰ تا ۱۸۰۰ میلادی را قرون جدید می‌گویند. علت این نامگذاری آن است که در این زمان وضع مذهبی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در اروپا نسبت به قبل تغییرات مهمی کرد و عصر جدیدی در تاریخ این قاره آغاز شد. قرون جدید تقریباً همزمان با تاریخ ایران در دوره‌های صفویه، افشاریه و زندیه است. در اینجا، به طور خلاصه با برخی از تحولات این دوره از تاریخ اروپا آشنا می‌شوید.

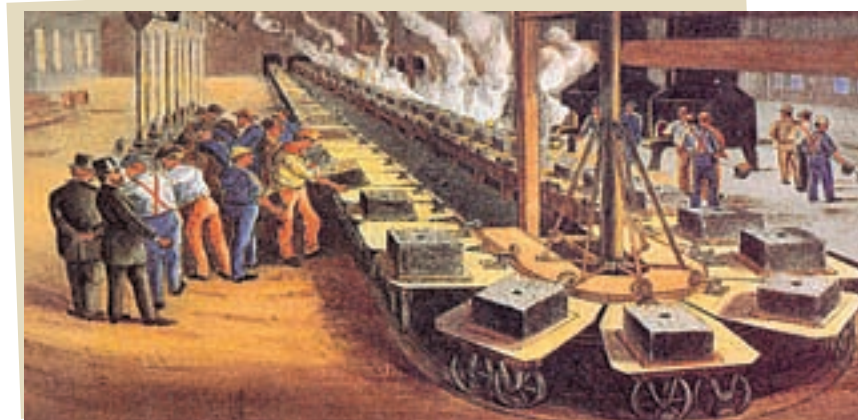

اروپا در آغاز قرون جدید؛ این نقشه را با نقشه امروزی اروپا مقایسه کنید.

۱- به دوره زمانی میان ۵۰۰ تا ۱۵۰۰ م. در تاریخ اروپا قرون وسطی گفته می‌شود.

تحولات مذهبی: در قرون وسطی، رهبران مسیحیت کاتولیک که در رأس آنها «پاپ» قرار داشت، از تعالیم حضرت مسیح (ع) فاصله گرفته بودند و در تمام امور سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و حتی اقتصادی نقش مهمی داشتند. به تدریج، افکار جدیدی شکل گرفت و افرادی پیدا شدند که مخالف و معترض سلطه بی‌چون و چرای کلیسا و پاپ بودند و اصلاحاتی را پیشنهاد می‌کردند. این افراد را پروتستان، یعنی اعتراض‌کننده نامیدند. این تحولات باعث شکل‌گیری مذهب پروتستان و بروز جنگ‌های مذهبی شدیدی در اروپا شد.

رشد علم و صنعت و پیدایش استعمار: از دیگر ویژگی‌های قرون جدید، پیشرفت علوم تجربی و توسعه اختراعات در اروپا بود. اروپاییان که قبلاً دانش‌های بسیاری را از مسلمانان فرا گرفته بودند، در این زمان به دلیل تحولات فکری و فرهنگی، قدم در راه پیشرفت علمی و صنعتی نهادند. در اواخر

انقلاب صنعتی و جایگزینی ماشین به جای نیروی انسانی در تولید و حمل و نقل

قرون جدید (قرن ۱۸م.)، اختراعات صنعتی رشد یافت و ماشین‌ها و ابزارهای جدید جای کارگاه‌ها و وسایل دستی را گرفت. میزان تولید کالاها چند برابر شد و در نتیجه، تجارت گسترش یافت. این تحول، «انقلاب صنعتی» نام گرفت. با وقوع انقلاب صنعتی، توجه کشورهای اروپایی به سوی مناطقی از جهان که دارای مواد اولیه صنعتی یا بازار مصرف برای کالاها تولید شده در اروپا بودند، جلب شد و همین امر به تدریج زمینه استعمارگری اروپاییان را فراهم کرد. اسپانیا و پرتغال اولین کشورهای استعمارگر بودند، سپس انگلستان، فرانسه و دیگر کشورهای اروپایی به جمع دولت‌های استعمارگر اضافه شدند.

تحولات اجتماعی و سیاسی: در قرون جدید، تغییراتی نیز در زمینه نقش مردم در سرنوشت خودشان و رابطه آنها با حکومت‌ها ایجاد شد؛ مثلاً در قرن هفدهم حکومت انگلستان، از سلطنت

استبدادی که در آن پادشاه همه کاره کشور بود، به سلطنت

مشروطه تبدیل و دارای مجلس نمایندگان شد. در اواخر

قرن هجدهم نیز ساکنان امریکا علیه سلطه انگلستان دست به

شورش زدند و به استقلال رسیدند. همچنین، مردم فرانسه بر

ضد حکومت لویی شانزدهم قیام کردند و موفق به برکناری

او شدند. این قیام «انقلاب کبیر فرانسه» نام گرفت.

امپراتوری مسلمان عثمانی نیز که تا قرن هجدهم قدرتی مهم

در آسیا و اروپا محسوب می‌شد، بر اثر توطئه و تهاجم نظامی

دولت‌های اروپایی ضعیف شد و قسمت‌هایی از قلمرواش را

در اروپا از دست داد.

لویی شانزدهم

تصرف زندان باستیل در شهر پاریس

توسط انقلابیون

- ۱- قرون جدید شامل چه زمانی از تاریخ اروپاست؟
- ۲- منظور از «انقلاب صنعتی» چیست؟
- ۳- کدام یک از موارد زیر جزء تحولات سیاسی - اجتماعی قرون جدید

نیست؟

- الف) استقلال امریکا
- ب) انقلاب کبیر فرانسه
- پ) برقراری سلطنت استبدادی در انگلستان
- ۴- میان اجزای کدام گزینه رابطه‌ای وجود ندارد ؟
- الف) انقلاب صنعتی ← گسترش استعمار
- ب) تحولات مذهبی ← جنگ‌های مذهبی
- پ) انقلاب صنعتی ← استقلال امریکا

- تحولات علمی، اقتصادی و سیاسی - اجتماعی اروپا را در قرون جدید در چند سطر خلاصه کنید.

.....

.....

.....

.....

تأسیس سلسله قاجار و هجوم دولت‌های استعمارگر به ایران

آقا محمدخان قاجار

پادشاهی آقا محمدخان

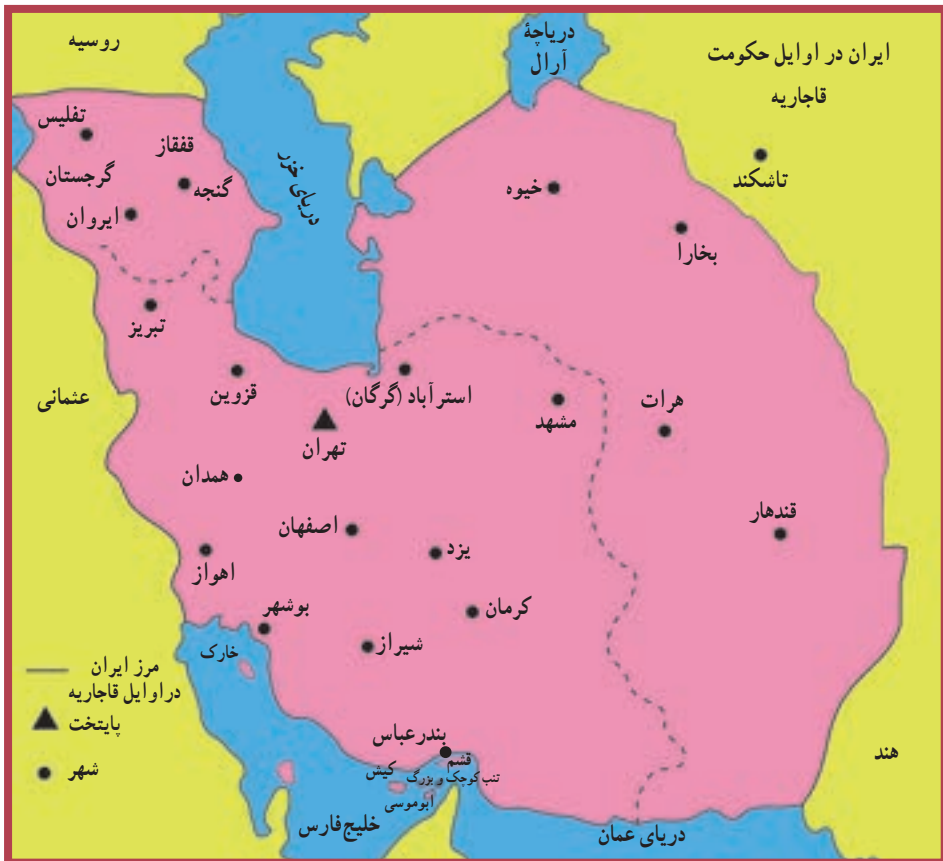
ایل قاجار یکی از ایل‌های بزرگ ترک بود که همراه با مغولان به ایران آمد و در دوره صفویه در استرآباد (گرگان) ساکن شد. پس از قتل نادرشاه، رئیس ایل قاجار قصد داشت بر قلمرو نادر سلطه یابد، اما از کریم‌خان زند شکست خورد و به قتل رسید. کریم‌خان، فرزند او، آقا محمدخان را به‌عنوان گروگان به شیراز برد. پس از مرگ کریم‌خان، آقا محمدخان از شیراز فرار کرد و به سرعت خود را به استرآباد (گرگان) مرکز ایل قاجار رساند. وی در اندک مدتی، برادران و مخالفان خود را مطیع ساخت.

سپس آماده رویارویی با نیرومندترین رقیب خویش یعنی لطفعلی‌خان زند شد و به این منظور، به شیراز حمله کرد. خان زند به مقابله با او پرداخت اما چون نیروی کافی نداشت، ناچار به کرمان رفت و در این شهر سنگر گرفت. آقا محمدخان، این شهر را در محاصره گرفت و پس از تصرف شهر، عده زیادی از مردم کرمان را کشت و جمعی را نابینا کرد. سپس لطفعلی‌خان زند را در قلعه بم دستگیر کرد و به قتل رساند.

آقا محمد خان پس از تسلط بر بخش‌های وسیعی از ایران، به منظور برقراری دوبارهٔ حاکمیت ایران بر منطقهٔ قفقاز، به گرجستان لشکر کشید و شهر تفلیس را تسخیر کرد. وی پس از بازگشت از لشکرکشی به گرجستان، به سال ۱۱۷۴ ش. در تهران، که آن زمان روستایی در حومهٔ شهر ری بود، تاج بر سر نهاد و رسماً سلسلهٔ قاجاریه را پایه‌گذاری کرد. آقا محمدخان پس از مدتی، به قصد سرکوبی امرای گرجستان برای دومین بار عازم قفقاز شد. در همین سفر بود که توسط دو تن از خدمتکارانش کشته شد.

پادشاهی فتحعلی شاه و تهاجم دولت‌های اروپایی به ایران

پس از قتل آقا محمدخان، برادرزادهٔ او به نام باباخان، خود را از شیراز به تهران رساند و به تخت سلطنت نشست و خود را فتحعلی شاه نامید.

در درس چهارم خواندید که انقلاب صنعتی موجب توجه کشورهای اروپایی به دیگر مناطق جهان برای کسب منافع اقتصادی شد. در زمان حکومت فتحعلی شاه، سه دولت استعمارگر آن زمان یعنی فرانسه، انگلستان و روسیه به کشور ما هجوم آوردند. هریک از آنها می‌کوشید تا ضمن سلطه بر ایران، مانع از نفوذ دیگری نیز بشود، در نتیجه، ایران عرصه رقابت سیاسی، نظامی و اقتصادی آنها قرار گرفت.

اهداف استعماری فرانسه در ایران: از مدت‌ها پیش از دوره قاجار، انگلستان موفق به سلطه بر هندوستان شده بود و در این زمان، هند بزرگ‌ترین مستعمره انگلستان بود. در ابتدای سلطنت فتحعلی شاه، فرانسه تحت رهبری ناپلئون بُناپارت به شدت با انگلستان و روسیه رقابت داشت. ناپلئون در صدد بود با خارج کردن هند از چنگ انگلستان، ضمن توسعه مستعمرات خود، رقیب خود را نیز ضعیف کند. ایران مناسب‌ترین راه برای رسیدن فرانسه به هند بود؛ از این رو، ناپلئون در صدد برقراری رابطه دوستانه با حکومت قاجار برآمد.

هم‌زمان با این تحولات، روس‌ها نیز اقدام به پیشروی در خاک ایران کردند؛ از این‌رو، روسیه دشمن مشترک ایران و فرانسه محسوب می‌شد. فتحعلی‌شاه که در مقابله با روسیه ناتوان بود، پیشنهاد دوستی فرانسه را پذیرفت. سرانجام، قراردادی^۱ بین ایران و فرانسه منعقد شد. براساس این قرارداد، حکومت ایران متعهد شد به فرانسه اجازه دهد از خاک ایران به سوی هندوستان لشکرکشی کند و فرانسه نیز تعهد کرد که تجهیزات نظامی به ایران بدهد و ایران را در مقابل روسیه یاری کند. اما اندکی بعد، ناپلئون با روسیه پیمان دوستی بست و به قول‌های خود عمل نکرد و حکومت قاجار را در برابر روسیه تنها گذاشت.

اهداف استعماری انگلستان در ایران: ناتوانی فتحعلی‌شاه و پای‌بند نبودن ناپلئون به تعهداتش در برابر ایران، فرصت مناسبی برای انگلستان پیش آورد تا نفوذ خود را در ایران افزایش دهد. این کشور به دو دلیل خواهان رابطه با ایران بود:

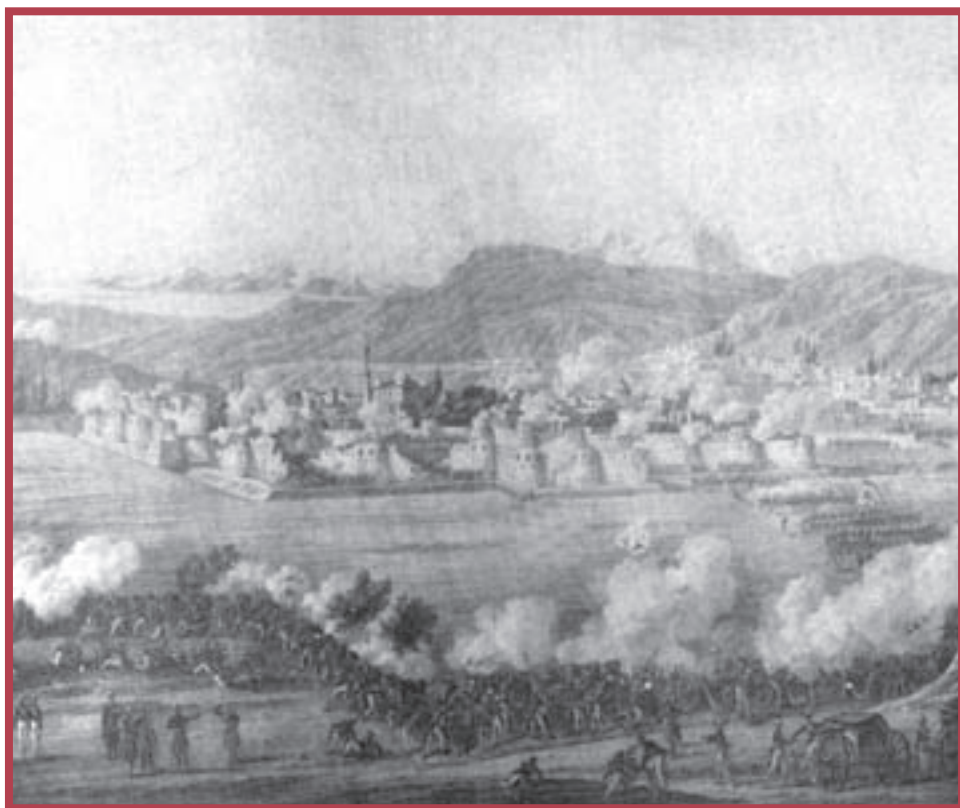
اروپا در زمان ناپلئون

۱- نام این قرارداد فین‌کینستاین (Finkenstein) بود.

۱- جلوگیری از نفوذ فرانسه و روسیه به هند از طریق ایران

۲- در اختیار گرفتن بازارهای ایران

شاه ایران نیز که درگیر جنگ با روسیه بود، درصدد برآمد تا با انگلستان مجدداً رابطه برقرار کند؛ بنابراین، نمایندگان سیاسی و نظامی انگلستان به ایران آمدند. پس از مدت‌ها بحث و گفت‌وگو، قراردادی به نام **عهدنامه مفصل** میان دو کشور به امضا رسید. طبق این قرارداد، ایران تعهد کرد که به رقیبان انگلستان اجازه ندهد از خاکش برای حمله به هندوستان استفاده کنند. انگلستان نیز پذیرفت که کمک‌های مالی و نظامی در اختیار ایران قرار دهد. این قرارداد نیز در عمل نتیجه‌ای برای ایران نداشت؛ زیرا انگلستان با روسیه به‌طور پنهانی روابط دوستانه برقرار کرده بود و بنابراین، از کمک به ایران خودداری کرد و آن کشور هم مثل فرانسه به قول خود عمل نکرد و فقط در پی منافع خود بود.

هجوم نیروهای روسی به شهر ایروان در جریان جنگ‌های ایران و روس

تجاوز نظامی روسیه به ایران : حمله ارتش روسیه به مرزهای شمالی کشور ما، مهم ترین مسئله حکومت قاجار بود. روس ها که از دیرباز به خاک ایران طمع داشتند، در دوره فتحعلی شاه به دلیل ناتوانی نظامی و سیاسی حکومت ایران، درصدد برآمدند اهداف خود را محقق سازند.

روسیه با بهانه کردن تمایل حاکم گرجستان برای پیوستن به

روسیه، به قلمرو ایران در قفقاز (غرب دریای خزر) تجاوز

کرد. فتحعلی شاه از فرانسه و انگلستان درخواست

کمک کرد، اما نتیجه ای نگرفت. سرانجام،

سپاهیان ایران به فرماندهی عباس میرزا، ولیعهد

فتحعلی‌شاه، از مقابله با ارتش روسیه عاجز ماندند و با تشویق انگلستان، بین دو کشور قرارداد صلحی به نام عهدنامه گلستان امضا شد. به موجب این قرارداد، ایالت‌های گرجستان و داغستان و شهرهای باکو و گنجه به روسیه واگذار شد.

شکست از روسیه، ایرانیان را خشمگین کرد. چند سال بعد با فتوای جهادِ علما، مردم ایران با شور و شوق بسیار در صدد پس گرفتن مناطق از دست رفته برآمدند. جنگی که رخ داد، در ابتدا ایرانیان به پیروزی‌های مهمی دست یافتند، اما باز هم بر اثر سیاست‌های نادرست حکومت قاجار و پای‌بند نبودن انگلستان به تعهداتش در برابر ایران، سپاه ایران شکست خورد. نتیجه این شکست، امضای قرارداد ترکمانچای بود که براساس آن، تمام سرزمین‌های ایران در شمال رود ارس به تصرف روسیه درآمد.

نیت نام برای حضور داوطلبانه در جبههٔ مقابله با تجاوز روسیه
به سرزمین‌های شمالی ایران

- ۱- در قرارداد میان ایران و فرانسه در زمان فتحعلی شاه، چه تعهداتی بیان شده بود؟
- ۲- چرا ایران مورد توجه استعمارگران انگلیسی بود و آنها خواهان رابطه با ایران بودند؟
- ۳- تعهدات ایران و انگلیس در عهدنامه مُفَصَّل چه بود؟
- ۴- چرا کشورهای فرانسه و انگلیس به تعهدات خود با ایران عمل نکردند؟
- ۵- به نظر شما، مهم ترین رویداد تاریخ ایران در دوره آقا محمدخان و فتحعلی شاه قاجار کدام رویداد است؟ چرا؟
- ۶- جدول زیر را کامل کنید :

اهداف استعماری در ایران	دولت های اروپایی
الحاق مناطق شمالی ایران به خاک خود
.....	انگلستان
عبور از خاک ایران برای تصرف هند

فعالیت تکمیلی

— هدف ها و اقدامات استعماری دولت های انگلستان، روسیه و فرانسه رادر ایران (دوران سلطنت فتحعلی شاه) دسته بندی و مقایسه کنید.

.....

.....

.....

.....